

Євген Гребінка

Чайковський
Історичний роман

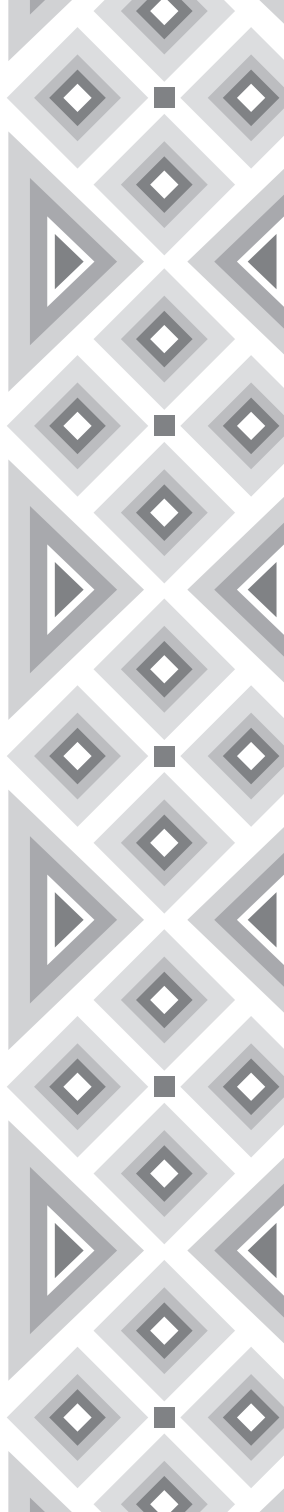

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2025

Чи знаєте ви Пірятин?
— Пірятин на річці Удай, повітове місто Полтавської губернії, під 50° 4' 31" широти; в ньому 5700 жителів, 5 церков, 28 вітряків та 4 ярмарки; на ярмарки приїжджають купці з панським крамом із сусідніх міст, а з Дону привозять рибу, — каже з друкованого школяр.

— Пірятин знаменитий відданістю престолові, — каже грамотний пірятинець. — Коли 1708 року Мазепа перекинувся до Карла XII, пірятинці під проводом хоробрих Свічок відбили ворога і, хоч шведи захопили Лохвицю, Лубни, Прилуки й загарбали всі навколишні міста, хоч не далі ста верст, у Ромні, містилася головна Карлова квартира, — жоден швед, жоден зрадник не був у стінах Пірятина.

— Пірятин — препогане городисько! — сердито вигукує *хтось*, хто випадково проїжджав через це місто по тракту з Петербурга на Кавказ. — У Пірятині тільки одна мурована церква, з дерев'яними придомками без будь-якої симетрії; вулиці широкі, безлюдні, брудні; мурований будинок один — поштова контора, а решту соромно назвати будинками; на станції жиди й підлога з рипом, як чоботи франта двадцятих років; нема пристойного трактиру!..

У тамтешньому лафіті плаває сандал дивоглядними шматками, майже колодами; на більярді сидить курка...

Погоджуюсь, погоджуюсь з усіма вами, навіть з паном переїжджим, та чи знаєте ви, що кілька сот років тому Пирятин був гарне, сильне, багате сотенне місто на нашій гетьманщині? Широко й далеко розкинувся він по схилу гори над Удаєм; раз у раз мінилися хрести церков поміж його темними, зеленими садами; гомінкими були його базари; на них голосно гриміло вільне слово, бряжчали шаблі й барвіли козацькі шапки та жупани; польські купці привозили туди тонке сукно й оксамит; ніжинський грек вихваляв свій східний крам: то блискав проти сонця вістрям кинджала, то повертав довгу, куту сріблом, гвинтівку; тим часом осторонь виспівувала скрипка, дзвеніли цимбали, і зайшлий запорожець витанцьовував навприсяди шалений танець, здіймаючи навколо хмару куряви; інколи, мов те полум'я, вирізувалася з куряви його червона куцина, інколи вирило диявольськи страшне обличчя із закрученими догори вусами, з чорним чубом, що віяв на голеній голові, і знову все зникало у вихорі танцю... Люди плескали; лункий регіт далеко розлягався по базару... Було весело!..

Навіть сам Удай, говорить переказ, був колись ширший, глибший і повноводніший; на місці плавнів та болота, де тепер повітові канцеляристи зволяють стріляти куликів та водяних курочок, тоді шуміли й бігли бистрі хвилі; Удай, кажуть, такий був тоді широкий влітку, як тепер навесні в повінь — а в повінь красивий старий Удай! Він воскресає разом з природою, молодиться й кипить, і хлюпає хвилями в берег, як розгульний козак, — у цьому зі мною погодиться кожен пирятинець.

Бувальщина, яку я вам розповім, сталася в Пирятині чи то двісті, чи то триста років тому. Місто було на правому березі Удаю під горою; на горі тяглися довгою вервечкою вітряки й бовваніли два невеликі земляні укріплення; там і вдень і вночі стояла козацька сторожа; в центрі міста, біля самісінького берега річки, був замок — фортеця, обведена високим валом; на валу стояли гармати, завжди готові зустріти непрошених гостей; у фортеці зберігалось військове спорядження й була церква, де лежав

військовий скарб і казна; під час наскоків зносили туди жителі свої дорогоцінності.

На тому березі Удаю, в дубовому гаю, стояла біла кам'яниця, споруджена на польський кшталт; кам'яниця належала лубенському полковникові Івану. Переказ не подає полковникового прізвища, а називає його просто Іваном: тож і ми називатимемо його Іваном. Незважаючи на те, що Пирятин був сотенним містом, полковник дуже любив його й часто, залишаючи разом із молоденькою дочкою Мариною свої Лубни, перебував літо в пирятинському позаміському домі.

Однієї весни полковник приїхав до Пирятин на сумну церемонію, на похорон замкового протоєрея, панотця Якова. Усі козаки любили поважаного покійного старика; не раз він являвся серед них із хрестом у руках на стінах замка й під стрілами кримців та кулями ляхів словами віри бадьорив воїнів, перев'язував поранених, сповідав умирущих... Усі плакали по панотцеві Якову й просили полковника настановити священником, на місце покійного, сина його Олексія.

Син панотця Якова вчився в Києві. Відрядили по нього гінця — і от приїхав у Пирятин Олексій-попович, красень юнак років двадцяти.

— А, — каже догадливий читач, — красень юнак і молоденька полковникова дочка — досить їх прикохати одне до одного, й створено роман. — Я не вигадую роману, нічого не створюю, а розповідаю бувальщину, як сам чув; та коли ви догадалися, не сперечатимусь. Справді, Олексій і полковникова дочка Марина покохали одне одного пристрасно, як кохають у їхні літа, палко, як люди, що зросли під суворою ферулою й ладні віддатися всією повнявою душі першому потягові серця... Чим ви міцніше стиснете порох, тим дужчий буде вибух: згадайте, що вони кохали першим коханням, і позаздріть їм.

Часто поважані люди при слові «кохання» роблять дивовижну гримасу, мовби скуштують ревеню або почують про чуму чи холеру. Мені це незрозуміло. Чи не заздрощі це, панове поважані люди? Навіщо приховувати, принижувати, соромитися найкращого, високого почуття? Хотів би я знати, що має більшу, ніж

кохання, здатність облагородити людину, спонукати її до найвеликодушніших, безкорисливих вчинків? Тим часом дехто ставить його в одну категорію з білою гарячкою; дехто не посоромиться кричати в товаристві, що любить пуделя, рушницю, коня, морозиво, і ніяк не признається в любові до подібної до себе людини іншої статі.

Чи не розбещеність наша є причиною цього?

Дехто вважає за злочин навіть погляд, кинутий на жінку, погляд, перейнятий тихим, святоблким почуттям замилювання вродю її!..

Що ви подумали б про товариство, в якому кожен боїться глянути на годинник або на капелюх свого приятеля, щоб інші не сказали: стережіться, він хоче вкрасти вашого годинника, ваш капелюх?..

Час минав, а попович Олексій і не мислив про висвячення; думки його були далеко від строгого сану: душа витала в чудовому морі мрій кохання; іншим думкам, іншим почуттям не було місця: скрізь воно, чарівне кохання, із своїми привабливими чарами, з томливими тривогами і ясними сподіваннями... Іноді, бувало, сидить Олексій у саду під черемшиною й читає Ціцерона: марно уява хоче перенестися на велелюдний римський форум, де так грізно, так самовпевнено промовляє великий оратор. Навкруги тепло, свіжо, стільки знемоги у весняному повітрі; черемшина тихо погойдує білими китицями своїх запашних квітів; тисячі бджіл та інших комах сідають, перелітають, дзижчать між квітами; за садом хлюпочуть і бринять тихі струмені Удаю, і річковий очерет нашіптує приємну, заспокійливу думу. Чудесний акорд великої музики природи! Тихо клонилася книжка з рук молодого студента, і на чудовий громовий початок Ціцеронової промови за XII таблиць: «Fremant omnes licet, dicam quod sensio!» (Нехай усі тремтять, я скажу, що почуваю!), він ледь чутно відповідав: «Amor!..»* — і слідом за цим словом мрія його кидала гомінкий Рим і мчала до Марини. І ось вона, напрочуд гарна, з'явилася

* Любов (лат.).

спокійною, спустивши довгі вії; солодке, невимовне почуття благоговіння поймає несміливого юнака: цілісінький вік дивився б на неї!.. Та ось вона всміхнулася, відкрила очі — наче небо розсунулося перед Олексієм... Як від сонця, з вогняних очей падало йому на серце проміння життя й захвату... Чудесне видіння!.. Раптом воно зникло: щось легенько торкнулося Олексієвого обличчя... Дивиться: він геть увесь обсипаний квітами; гвоздики, левкої, чорнобривці спадають з нього на землю; старика Ціцерона прикрила повноцвітна яскраво-червона маківка; осторонь лунає тихий сміх, з-за тину лукаво дивиться чорноока, чорнокоса голівка молодой циганочки, Марининої служниці, вклоняється і зникає, дзвінко наспівуючи відому пісню:

*Барвіночку зелененький,
Стелися низенько.
А ти, милий, чорнобривий,
Присунься близенько!..*

Майже щовечора, коли вщухав гомін на околицях Пирятини і ясний місяць, виходячи на темно-синє небо, дивився в Удай, біля самісінького берега перед полковниковим будинком тихо пропливав човник і хтось у ньому співав пісень; голос співака, томний, пристрасний, звучав, переливався, будив далеку луну й зникав по волі, завмираючи вдалині.

— Непогано співає чоловік! — скаже, бувало, полковник, покурюючи на ганку люльку.

— Так собі! — відповідає Марина, спалахнувши по самісінькі вуха, а тим часом, прихилившись до різьбленої колонки ганку, жадібно слухає знайомі звуки; сльози захвату бринять в очах її, і вона заздрить місяцеві, який з височини може дивитися на співця й милувати його своїм промінням. «Чому я не зіронька, — думала Марина, коли падуча зіронька котилася в той час по небу, — я злетіла б до нього з високості, палаючи й блискаючи коханням; я розсипалася б перед ним яскравими іскрами й осяяла путь моєму козакові любому, очі його засвітилися б моїм вогнем — і померти було б весело...»

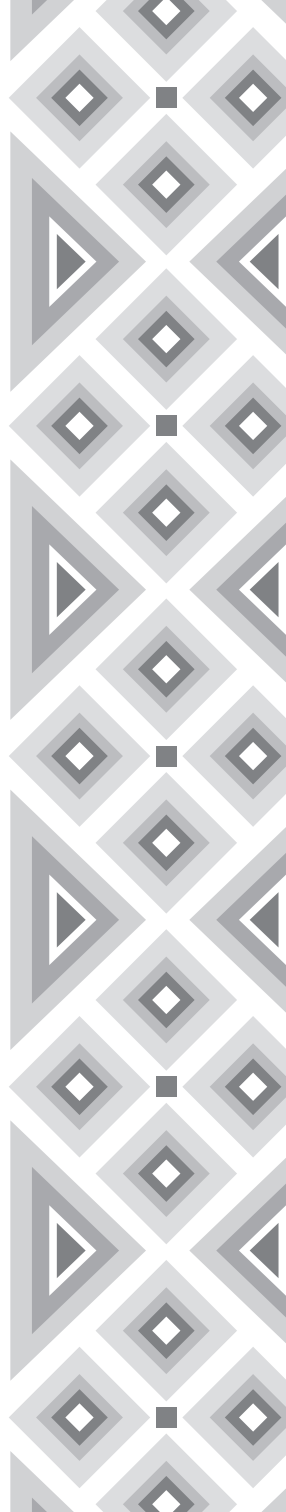
— Розспівалися пирятинці цієї весни; всіх пісень не переслухаєш; пора спати! — каже, бувало, полковник.

Марина йшла в свою світлицю, відчиняла вікно. Вдалині ледь чутно відлунювали звуки пісні; з останнім відгомоном її зливалася палка молитва бідолашної дівчини про Олексія; пісні змовкали — але довго ще Марина стояла навколішках перед іконою Божої Матері, прикрашеної вінками, і молилася, і плакала, сама не знаючи чого.

II

Дивлячись на теперішніх освічених, милих, поблажливих полковників, не можна скласти собі навіть приблизного уявлення про полковника часів гетьманщини. В ньому зосереджувалася влада військова й цивільна всієї області; він був і воєначальником, і суддею, і правителем; він необмежено, самовладно розпоряджався в своєму полку. Щоправда, право життя і смерті було законом надане гетьманові; та полковники раз у раз порушували це право й навіть страчували самовільно злочинців. Хто смів скаржитися на полковника? Вбрані у срібло й золото, прикрашені клейнодами, знаками своєї влади, оточені численним озброєним почтом, з азійською пишнотою з'являлися вони перед народом — і міста, й села схилялися, шануючи їхню військову доблесть і тремтячи перед їхньою владою. У народу войовничого, напівдикого інакше й бути не могло.

Не так давно один якийсь князь дістав по батькові, вельможі катерининських часів, спадщину у віддаленій провінції й приїхав туди жити. Мені трапилося, переїздом через цю провінцію, бути в товаристві поміщиків, князевих сусідів, і я спитав у них, чи задоволені вони новим сусідом?

ЗМІСТ

Частина перша	3
Частина друга.....	83